

"RAMUZ SHAH" DÁSTANI TILINDE STILISTIKALIQ FIGURALARDIŇ QOLLANILIWI

Ájiniyazova Biybinaz

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14766778>

Annotaciya. "Ramuz shah" dástanı qaraqalpaq xalqı arasında qıssaxanlıq jolı menen atqarılıp kelgen epikalıq dóretpelerdiń biri. Bul dástan atqarıwshılar repertuarında «Ramuz patsha», «Ziynep-Altıngúl» atamaları menen de belgili. Dástannıń dáslepki atqarıwshıları qıssaxanlar bolǵanlıqtan, onda kitabıy tildiń tási ayqın bayqaladı. Biz bul maqalamızda dástan tilindegi qollanılǵan stilistikalıq figuralarǵa toqtalıwdı maqul kórdik.

Tayanış sózler: "Ramuz shah" dástanı, lingvofolkloristika, leksika, stilistikalıq figuralar, anafora, epifora, antiteza, inversiya, asindetón.

THE USE OF STYLISTIC FIGURES IN THE LANGUAGE OF THE EPIC "RAMUZ SHAH"

Abstract. "Ramuz shah" epic is one of the epic works that have been performed among the Karakalpak people through storytelling. In the repertoire of performers of this saga, they are also known by the names "Ramuz king" and "Zaynab-oltingul". Since the first performers of the epic were storytellers, the influence of the book language is clearly visible in it. In this article, we preferred to focus on the stylistic figures used in the epic language.

Key words: "Ramuz shah" epic, linguo-folkloristics, lexicon, stylistic figures, anaphora, epiphora, antithesis, inversion, asyndeton.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ФИГУР В ЯЗЫКЕ ЭПОСА «РАМУЗ-ШАХ»

Аннотация. Эпос «Рамуз-шах» является одним из эпических произведений, исполнявшихся среди каракалпакского народа посредством сказительства. В репертуаре исполнителей этой саги они также известны под именами «Рамуз-царь» и «Зайнаб-олтингул». Поскольку первыми исполнителями эпоса были сказители, в нем отчетливо просматривается влияние книжного языка. В данной статье мы предпочли остановиться на стилистических фигурах, используемых в эпическом языке.

Ключевые слова: эпос «Рамуз-шах», лингво-фольклористика, лексика, стилистические фигуры, анафора, эпифора, антитеза, инверсия, асиндетон.

Qaraqalpaq xalqı xalıq awızeki dóretpelerge oǵada bay xalıq. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleri qaraqalpaq xalqınıń milliyliǵın, bay úrp-ádet, dástúrlerin, xalıq danalıqların, xalqımızdıń basqa xalıqlardan ózinsheligin ózinde jámlestirgen biziń ullı ruwxıy baylıǵımız.

Folklorlıq shıǵarmalar xalıqlıq tilde jazılıp, onı lingvofolkloristikalıq baǵdarda izertlew baslı orındı iyeleydi. Qaraqalpaq lingvofolkloristikası qaraqalpaq til biliminiń jańadan qalıplesip kiyatırǵan jańa tarawı bolıp tabıladı[2]. Qaraqalpaq til bilimindegi dáslepki lingvofolkloristikalıq baǵdardaǵı umtılıs J.Eshbaevtıń “Naqıl-maqallardıń kórkem obrazılıǵı” [10], D.S.Nasırovtıń «Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanlarında áskeriy atlanıs hám urıslardı bayanlawda qollanılatuǵın terminler” maqalaları esaplanadı [6]. Onnan keyin qaraqalpaq til biliminde awızeki xalıq dóretpeleri tilin arnawlı monografiyalıq baǵdarda izertlewge arnalǵan jumıslardıń eń dáslepkilleriniń biri filologiya ilimleriniń kandidatı Orazaq Bekbawlovtıń «Qaharmanlıq epostıń arab-parsı leksikası ham onıń tariyxıy-lingvistikalıq xarakteristikası» miyneti áhimiyetli [4].

Ásirese, xalıq awızeki dóretpeleri ishinde dástanlar tilin hár qıylı baǵıtta izertlew tiykarǵı orındı iyeleydi. Biraq dástanlardıń ishinde ayırım dástan túrleri boyınsha izertlenbegen jumıslar da bar. Solardan biri - bul "Ramuz shah" dástanı bolıp, ol qaraqalpaq xalqı arasında qıssaxanlıq jolı menen atqarılıp kelgen epikalıq dóretpelerdiń biri. Bul dástan atqarıwshılar repertuarında «Ramuz patsha», «Ziynep-Altıngúl» atamaları menen de belgili. Dástannıń dáslepki atqarıwshıları qıssaxanlar bolǵanlıqtan, onda kitabıy tildıń tásiiri ayqın bayqaladı. Dástannıń syujeti ǵaybana ashıqlıq máselesine qurılǵan. Dástannıń tili sál quramalıraq bolsa da, onda kórkem boyawlar da jaqsı berilgenin kórsek boladı. Biz bul maqalamızda dástan tilindegi qollanılǵan stilistikalıq figuralarǵa toqtalıwdı maqul kórdik. Óytkeni, hárqanday dóretpeniń insan júregine jetip barıwında, sol ortalıqtıń pafosın beriwinde sóz qorınıń ushqırlıǵı úlken áhmiyetke iye. Bunda, álbette, kórkemlew quralları názerde tutılıp atır. *M. Gorkiy*: “Til- ádebiyattıń birinshi elementi”, sebebi hárqanday ádebiy shıǵarmanıń kórkemligi onıń tili arqalı, ondaǵı kórkemlew quralları arqalı kórinedi, degen pikirdi keltirip ótedi [5; 77] Ramuz shax” dástanı tili jaǵınan ózine tán ózgeshelikleri menen ajıralıp turatuǵın xalıq awızeki dóretpeleriniń biri. “Ramuz shax” dástanı tilinde tómendegi stilistikalıq figuralar ushırasadı. Bul stilistikalıq figuralar tildıń obrazlılıǵı ushın xızmet etetuǵın sóz, sóz dizbekleri yamasa gápler bolıp esaplanadı.

Inversiya qubılısı -“Ramuz shax” dástanı tilinde inversiya qubılısı, yaǵnıy gáptiń qurılısındaǵı gáp aǵzalarınıń ádettegige salıstırǵanda orın almasıp qollanıluwı ushırasadı. Bul jaǵday gápke ayrıqsha kórkemlilik, tásirlilik beriw maqsetinde qollanıladı. Mısalı: Qılıshıń bosh ushlab, qoldın ketirme, Tanı dushmanıńnı atań barında[7;337]. Ańla dostı-dushmanıń mendin násixat, Kúlmesin dushmanıń seniń qasıńda [7; 337].

Bul jerde birinshi mısalda gáp aǵzalarınıń tuwra orın tártibi “Atañ barında dushmanını tanı” túrinde qollanılıwı lazım, al ekinshi mısalda bolsa “Mennen násiyat dostı-dushmanını añla, Dushmanıń seniń qasıńda kúlmesin” formasında qollanılıwı kerek. Biraq qosıq qatarında bul tárizde qollanǵanında dóretpeniń qunlılıǵı páseyip, tásirsheńlik artpas edi. Sol arqalı sózdiń emocional-ekspessivlik tási kúsheygen.

Anafora – (gr.anaphora-órlew, joqarı kóteriw)- poeziyada yamasa prozada dástepki qatarlardıń birdey sesten yamasa sózden yaki bolmasa frazadan baslanıwı, yaǵnıy olardıń qaytalanıp keliwi arqalı jasalatıwın kúsheytkish figura. Onıń seslik, leksikalıq, sintaksislik, strofalıq túrleri bar [9; 127-bet]. “Ramuz shax” dástanı tilinde tómendegi túrleri ushırasadı: Yigitlik biyǵafil, anı bilmádim,Yaxshini-yamanni bawar etmádim, Yashım qayttı, bárisini endi añladım, Uǵılsız hár kimsá dushman yańlıdı[7; 332]. Yanıban dáwlet shıraǵı, Yaqın áylep yol yaraǵı, Káfirniń kórgen qıraǵı,Qırǵan kúnler ótip ketti [7; 357].. Bul jerde birinshi mısalda yigitlik, yaxshini, yashım sózleriniń hámmesi y háribinen baslanǵanbolsa ekinshi mısaldaǵı qosıq qatarı yanıban hám yaqın sózleri y háribinen baslanıp, hár bir qatarı birdey sesten bolıp, **seslik anaforaǵa** mısál bola aladı. Qudanıń hámirine xılaq qılmađın,Sháriyatdin basqa yolǵa yúrmađın, Neshshe yúz kishini bawar qılmađın, Neshshe káfirlerni qırǵan Áliyseń [7;335]. Hámdam aytur, aq shunqarım alındı, Hámdam aǵań shul kún yalǵız qalandı [7; 351]. Sendin ózge yoxtur meniń panaxım, Sendin sordım, ya házireti Ibrahim [7;345].. Bul jerde astı sızılǵan neshshe, hámdam, sendin sózleri hár bir qatarda ózgerissiz birdey formada kelip, **leksikalıq anaforaǵa** mısál bola aladı. Násiyatim budur, jáhil bolmańız, Bir-birińe urısh-sókish qılmańız,Bir-birińden hárgiz ayrı bolmańız, Bir-biriń qádirini yaxshi bilgeysiz [7; 340].. Sen óziń asan et, qádir Allahım, Sendin ózge yoxtur meniń panahım,Sendin sordım, ya háziret Ibrahim,Záynebim salamat yetkur sen bu kún [7; 345].

Baxramnı er astıǵa saldılar, Bahram seni kóre bilmes boldılar,Bir-birińnen seni júdá qıldılar,Kórmegińni múshkil endi, náyleyin [7; 353]. Bunda astı sızılǵan sózler hár qıylı grammatikalıq qurallardı qabıl etip, kórkem súwretlew quralınıń bir túri bolǵan **sintaksislik anaforaǵa** mısál etip alsaq boladı. Muhammedyar, Allah haqqa sıǵındım,Allah, Allah, hámrahıńız men menem,Babam Áliy piyrim yadıma aldım, Allah, Allah, hámrahıńız men menem [7; 349].. Shopan aǵa sendin bir sóz sorayın,Sháhriń kimdur bu qoy kimniń qoyları? Qulaǵıń kár bolsa yaqın barayın, Sháhriń kimdur bu qoy kimniń qoyları? [7; 352]. Bul jerde astı sızılǵan qosıq qatarları strofalıq anaforaǵa mısál bola aladı.

Epifora – shıǵarma qatarları birdey sóz benen juwmaqlanıwı. Dástanda epifora tómendegi qatarlarda ushırasadı: Ramuz aytur, yáne kórer kózim sen, Kónlimniń ishanışı sózler sózim sen, Yalǵanshıda meniń yalǵız qozım sen,Záydep atluǵ yalǵız qozım sen mu sen [7; 338]. .“Ah,yarım”

dep páryad áyleme, Berk áyle ózińni yaman áyleme, Yaxshılıg úmiyd et, yaman áyleme, Bu sózim yadıńa yaxshı al endi [7; 344]. Bundağı birinshi mısalda sen sózi hárbir qosıq qatarınıń aqırında kelgen bolsa, keyingi mısalda áyleme feyil sóziniń hárbir qatar aqırında qaytalanıp keliwin epiforağa mısal etip kórsetsek boladı.

Antiteza (gr. Antithesis-qarama-qarsı) sóylewdiń ótkirliğin arttıw maqsetinde bir frazada qarama-qarsı, kontrast túsinińlerdiń qollanılıwı. Kórkem shıǵarmada túsinińler, waqıyalar, obrazlar bir-birine qarama-qarsı qoyılsa, antiteza usılı kelip shıǵadı. Antiteza shıǵarmanıń emocional tásirin arttırıw ushın xızmet etedi [9; 128-bet]. Dástan tilinde antitezalar ushırasadı: Men dedim atajan kórmesmen dedim, Óligiń, tirigiń bile bilmedim [7;356]. Dúnyada padshax men, ózim hásratdá, Mısalı músápir boldım men bu kún [7; 331]. Bul qatarlarda qarama-qarsı mánidegi sózler sıpatında óli-tiri, padshax-músápir sózleri antitezalıq súwretlew usılın berip turıptı.

Asindeton – waqıyaların tez almasıwın kórsetiw ushın birgelikli aǵzaların yamasa gáplerdiń dánekersiz keliwi. Dástan tilinde tómendegi qosıq qatarların mısal etip alsaq bolad: Qız emesdur anı barmaq, kórmekdur, Bazarım, kórerim, qozım, aman bol [7; 351]. Humayun tawısım, baǵda búlbúlim, Búlbúlim, báhárám, yazım aman bol [7; 357]. Bul mısallarda birgelikli aǵzaların arasına dánekerler qollanılmaǵan. Sonlıqtan bul stilistikalıq figura qosıq qatarındağı kórkemlilikke ele de arttırıp tur. Eger de, joqarıdağı birgelikli aǵzalar esaplangan bazarım, kórerim, qozım, yaki bolmasa búlbúlim, báhárám sózleriniń arasına hám dánekerin qollansaq uyqasqa túspey qaladı, emocional-ekspressivligi ádewir tómendeydi.

Biz dástanda stilistikalıq figuralardan: inversiya, anafora, epifora, antiteza, asindeton sıyaqlı kórkemlew qurallarına mısallar jıynap, olardı barınsha lingvistikalıq jaqtan analizlep shıǵıwǵa háreket ettik. Dástanda stilistikalıq figuralarǵa mısallardı kóplegen jerlerinde ushıratsaq boladı. Juwmaqlap aytqanda, xalıq awızeki dóretpeleri ásirler dawamında bizge deyin jetip kelgen qunlı miyrasımız esaplanadı. Olardı hár tárepleme úyreniw, onı analizlew, tilin házirgi tilge salıstırıp izertlew biziń tiykarǵı waıypalarımızdıń birine aylanıwı tiyis.

REFERENCES

1. Абдиназимов Ш. Бердақ шығармаларының тили. Тошкент. 2006. 259 б.
2. Abdinazimov Sh. Lingvofolkloristika. Tashkent 2018.-184 b.
3. Abdiev A. "Alpamis dástanı tiliniń leksika-semantikalıq hám stilistikalıq ózgeshelikleri" , Nókis, 2010.
4. Бекбаулов О. Кахарманлык эпостын араб-парсы лексикасы хам онын тарийхий-лингвистикалык харектеристикасы. -Нокис: Каракалпакстан, 1979.

5. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилининг стилистикасы. -Нөкис, "Қарақалпақстан", 1990
6. Вестник Каракалпакского филиала АНУзССР. 1972. №2. -С. 72-77.
7. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 52 -том. Нөкис, 2012.
8. Мақсетов Қ. Қарақалпақ халқының көркем аўызеки дөретпелери. - Нөкис, "Билим", 1996.
9. Pirniyazova A.Q., Seydullaeva D.Yu., Qaraqalpaq tiliniń stilistikası, Tashkent, “Tafakkur avlodi”, 2020.-168
10. “Совет Каракалпакстаны” газетасы,1964, 23-август саны.